

Obreres o serventes? L'exclusió del servei domèstic del sindicalisme obrer. Barcelona, 1870-1939*

Workers or servants? The exclusion of the domestic service from trade unionism. Barcelona, 1870-1939

per Mònica Borrell-Cairol**

Universitat de Barcelona

RESUM:

La historiografia ha prestat poca atenció a la situació del sector domèstic. Des del darrer terç del segle XIX aquest sector, ja feminitzat, era, darrere del tèxtil, l'ocupació amb un nombre més elevat de treballadores barcelonines, noies joves, solteres i immigrants. Fins a l'any 1931, el sector va restar exclòs de la legislació laboral i de protecció social, raó per la qual va experimentar una progressiva precarització. Durant aquest període, l'obrerisme, tant de tendència anarquista com socialista, va exhortar les treballadores a integrar-se en les organitzacions obreres. Tanmateix, considerant les treballadores domèstiques com a serventes no com a obreres, les va excloure de les seves agendes sindicals. Aquest article analitza les concepcions del sindicalisme respecte al servei domèstic i la seva exclusió de les organitzacions de classe.

PARAULES CLAU:

Servei domèstic, sindicalisme, anarcosindicalisme, 1870-1939, Barcelona.

ABSTRACT:

Historiography has paid little attention to the situation of the domestic sector. From the last third of the 19th century, this already feminized sector was, after the textile industry, the one with the greatest number of female workers in Barcelona, mostly young, single and immigrant girls. Until 1931, the sector was excluded from labour legislation and social protection so it became progressively more insecure. During this period, the labour movement, in both its anarchist and socialist variants, urged women workers to join workers' organizations. However, since it viewed domestic employees as servants and not as workers, it excluded them from its trade union programmes. This article analyzes trade unionism's views on domestic service and its exclusion from working-class organizations.

KEY WORDS:

Domestic service, trade unionism, anarcho-sindicalism, 1870-1939, Barcelona.

Recepció: 17/06/2022. Avaluacions: 28/11/2022, 21/01/2023. Versió definitiva: 31/01/2023.

* Aquest article forma part de la recerca desenvolupada en el marc del projecte de recerca «Trabajo y movilidad social en la Cataluña Contemporánea (1836-1936)», finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación PID2021-122261NB-I00 (Fondos Feder) i en el marc del grup de recerca consolidat Treball, Institucions i Gènere de la Universitat de Barcelona. Agraïeix a la Dra. Cristina Borderías els seus suggeriments i comentaris en la realització d'aquest article.

** Mònica Borrell-Cairol, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6258-3315>

Introducció

Durant les darreres dècades, la historiografia del servei domèstic a Espanya s'ha desenvolupat notablement, tot i que encara no ha igualat l'atenció prestada al treball industrial. En connexió amb els estudis internacionals, s'han estudiat problemàtiques i hipòtesis que actualment encara es mantenen obertes. Entre aquestes problemàtiques destaquen: l'anàlisi del concepte, l'estatus jurídic i laboral del servei domèstic i la seva evolució en el temps;¹ el perfil sociodemogràfic de les treballadores domèstiques i la seva mobilitat;² l'impacte de la legislació en les condicions de treball³ o el paper del servei domèstic en la modernització

1. C. SARASÚA, *Criados, nodrizas y amos. El servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*, Madrid, Siglo XXI, 1994; U. MARTÍNEZ VEIGA, *Mujer, trabajo y domicilio*, Barcelona, Icaria editorial, 1995; R. SARTI, *Proceedings of the Servant Project*, Liège, Édition de l'Université de Liège, 2005; M. J. ESPUNY, «El servicio doméstico: la historia jurídica de una exclusión continuada», dins M. J. ESPUNY, G. GARCÍA i M. BONET (coord.), *Relaciones laborales y empleados del hogar: reflexiones jurídicas*, Madrid, Dykinson, 2014, 27-60.

2. SARASÚA, *Criados, nodrizas y amos...*; M. G. NÚÑEZ, *Trabajadoras en la Segunda República. Un estudio sobre la actividad económica extradoméstica (1931-1936)*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1989; R. SARTI, «Notes on the feminization of domestic service: Bologna as a case study (18th-19th centuries)», dins A. FAUVE-CHAMOUX (ed.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIIe–XXe siècles*, Česká Demografická Společnost, 1997, 125-164; G. DA MOLIN, «Family forms and domestic service in southern Italy from the seventeenth to the nineteenth centuries», *Journal of Family History* 15, 1, 1990, 503-527; M. V. CÍA, «Las sirvientas en Pamplona, según el Censo de 1900, Huarte de San Juan», *Geografía e Historia* 5, 1998, 139-167; A. ARRU, «The Distinguishing Features of Domestic Service in Italy», *Journal of Family History* 15, 1, 1990, 547-566; B. MORING, «Migration, Servanthood and Assimilation in a New Environment», dins A. FAUVE-CHAMOUX (ed.), *Domestic Service and the Formation of the European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th–21st centuries*, Berna-Berlín, Ed. Peter Lang, 2004, 43-70; R. WALL, «The Social and Economic Significance of Servant Migration», dins FAUVE-CHAMOUX (ed.), *Domestic Service...*, 19-42; J. MIRÁS, «Rasgos básicos y transformaciones en el servicio doméstico en una ciudad periférica. A Coruña, 1900-1960», *Cuadernos de Historia Contemporánea* 27, 2005, 197-221; E. DE DIOS, «Las que tienen que servir y las servidas. La evolución del servicio doméstico en el franquismo y la construcción de la subjetividad femenina», *Revista Historia Autónoma* 3, 2013, 97-111; M. BORRELL-CAIROL, «La feminización del servicio doméstico. Barcelona, 1848-1950», *Revista de Demografía Histórica - Journal of Iberoamerican Population Studies* 34, 1, 2016, 25-62; B. CARBALLO, S. DE MIGUEL i C. DE PEDRO, «La evolución del servicio doméstico en el mercado laboral madrileño (1880-1930)», *Revista de Demografía Histórica - Journal of Iberoamerican Population Studies* 34, 1, 2016, 63-100; D. MARTÍNEZ i M. MARTÍNEZ, «Servicio doméstico, género y reproducción social en la Andalucía contemporánea. Granada, 1890-1930», dins I. DUBERT i V. GOURDON (ed.), *Inmigración, trabajo y servicio doméstico en la Europa urbana, siglos XVIII–XX*, Madrid, Ed. Casa de Velázquez 163, 2017, 225-244; M. DUCH, «Anar a servir: minyones a Catalunya (1900-1940)», dins J. ZARAGOZA i E. HUNTINGFORD (ed.), *Utopies i rebel·lió. Liz Rusell, una vida acadèmica*, Tarragona, Col·lecció Atenea, Arola, Publicacions URV, 2020, 139-163; T. TUSELL, «“Anar a servir”. Una aproximació al servei domèstic i al treball de les minyones a partir de fonts demogràfiques. Catalunya, 1848-1930», treball final de màster, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2020.

3. ESPUNY, «El servicio doméstico...»; M. BORRELL-CAIROL, «La precarización del servicio doméstico en España 1900-1939. Factores institucionales», *Historia Social* 96, 2020, 113-128.

urbana.⁴ Tanmateix, els estudis relatius a les polítiques sindicals respecte a les treballadores domèstiques i el seu associacionisme són escadussers.

L'objectiu d'aquest article és analitzar les polítiques de les associacions obreres respecte a la sindicació de les treballadores domèstiques barcelonines entre finals del segle XIX i les quatre primeres dècades del segle XX, fent especial atenció al sindicalisme anarquista, donada la seva influència entre les classes populars catalanes.

Per dur a terme aquest article, hem emprat fonts de diversa naturalesa. Les hemo-gràfiques han estat centrals i ens han aportat informació valuosa sobre la percepció de les treballadores del servei domèstic tant de l'obrerisme com de la burgesia que les contractava. Per analitzar les postures de la burgesia, hem consultat exhaustivament el diari *La Vanguardia*, documentació episcopal de la Diòcesi de Barcelona, així com les revistes destinades a les dones, especialment a dones de les classes benestants. Hem consultat també premsa obrera (*La Federación* i *Justicia Social*), fent especial atenció al diari *Solidaridad Obrera* per la seva condició de portaveu del sindicat CNT.⁵

L'exclusió del servei domèstic del sindicalisme obrer (1870-1931)

El primer sindicalisme, el societarisme d'ofici, va tenir una forta preeminència masculina. Tant en sectors industrials com el tèxtil,⁶ amb una alta participació

4. I. DUBERT, «Domestic service and social modernization in urban Galicia, 1752-1920», *Continuity and Change* 14, 2, 1999, 207-226; MARTÍNEZ i MARTÍNEZ «Servicio doméstico...»; CARBALLO, DE MIGUEL i DE PEDRO, «La evolución del servicio doméstico...»; F. REMEDI, «Esta descompostura general de la servidumbre. Las trabajadoras del servicio doméstico en la modernización argentina. Córdoba, 1869-1906», *Secuencia* 84, 2012, 49-70; A. SÁENZ DEL CASTILLO, *Sin descanso. El servicio doméstico durante el franquismo*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Icària Editorial, 2020.

5. L'estudi de la CNT i l'anarcosindicalisme ha estat extens. Entre altres: A. BALCELLS, *Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea (1900-1936)*, Barcelona, Laia, 1974; P. GABRIEL, *Classe obrera i sindicats a Catalunya, 1903-1920*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1981; T. ABELLO, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Barcelona, Edicions 62, 1987; E. VEGA, *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*, Lleida, Pagès Editors, 2004; A. MONJO, *Militants. Democràcia i participació a la CNT als anys trenta*, Barcelona, Editorial Laertes, 2003; D. MARÍN, *Anarquistas. Un siglo del movimiento libertario en España*, Madrid, Ariel, 2011; J. TERMES, *Història del moviment anarquista a Espanya*, València, Editorial Avenç, 2011; X. DÍEZ, *L'anarquisme, fet diferencial català: influència i llegat de l'anarquisme en la història i la societat catalana contemporània*, Barcelona, Virus, 2013; Per a la premsa anarquista: S. TAVERA, «La premsa anarco-sindicalista (1868-1931)», *Recerques: Història, economia i cultura* 8, 1978, 85-102; S. TAVERA, *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1992. En relació amb la participació de les dones dins de l'anarcosindicalisme, especialment els anys trenta, entre d'altres: M. NASH, *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-1939*, Barcelona, Editorial Fontamara, 1981; VEGA «Mujeres y asociaciones...»; E. VEGA, *Pioneras y revolucionarias. Mujeres libertarias durante la República, la Guerra Civil y el Franquismo*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Icària Editorial, 2010.

6. C. ENRECH, «Género y sindicalismo en la industria textil (1836-1923)», dins C. BORDERÍAS (ed.), *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona - Icària Editorial, 2007, 127-162.

femenina, com en sectors amb menys presència femenina com el vidre,⁷ el metall⁸ o les conserves,⁹ l'obrerisme va desenvolupar estratègies d'exclusió de les dones del mercat laboral i de la participació sindical. En el Primer Congrés Obrer Espanyol celebrat l'any 1870, el conjunt de l'obrerisme es va mostrar favorable a una intervenció estatal sobre el treball femení i infantil,¹⁰ amb posicionaments favorables a l'exclusió de les dones del mercat de treball.¹¹ Tanmateix, dos anys més tard va variar aquesta posició seguint les resolucions de l'Associació Internacional de Treballadors reunida a Londres entre el 17 i el 23 de setembre de 1871, en les que es recomanava «la formación de secciones de mujeres en la clase obrera, en la inteligencia de que dicha resolución no excluye de ninguna manera las secciones compuestas de trabajadores de ambos sexos».¹²

Així, seguint la línia internacional, en el Segon Congrés Obrer de la Regió Espanyola, celebrat a Saragossa l'abril de 1872, l'obrerisme internacionalista va canviar de postura i va defensar, almenys teòricament, la integració femenina al moviment obrer. En la reproducció del compendi de conclusions que va dur a terme el setmanari *La Federación*, òrgan de la Federación Barcelonesa de la Asociación Internacional de los Trabajadores, a l'acord VII titulat «Emanipación de la mujer de todo trabajo que no sea doméstico»¹³ considerava la incorporació al mercat de treball com a base de l'emancipació de les dones, ja que «para garantizar esta libertad y poner a la misma en condiciones de practicarla no hay más medio que el trabajo»¹⁴ i s'afirmava que «la tendencia de las internacionales debe ser hacerla entrar [a la mujer] en el movimiento obrero, a fin de que contribuya a la obra común, la emancipación del proletariado».¹⁵ Aquestes primeres crides per organitzar seccions de dones entenien que l'afiliació corresponia a les dones ocupades essencialment en el treball industrial:

Nosotros al consignar en bandera la igualdad económica y social de los individuos de ambos sexos, faltaríamos a nuestro deber si, como Internacionales, no procurásemos hoy empezar a hacer entrar en nuestro movimiento a ese ser que por el organismo de su sexo, creen algunos que debe permanecer aislado [...] la mujer después de cumplir sus demasiados deberes para

7. J. IBARZ, «Con gesto viril»: política sindical y trabajo femenino en la industria del vidrio de Barcelona (1884-1930)», dins BORDERÍAS (ed.), *Género y políticas...*, 191-225.

8. C. VILLAR, «Género y clase: estrategias excluyentes del sindicalismo en el sector del metal, Barcelona, 1900-1936», dins BORDERÍAS (ed.), *Género y políticas...*, 163-189.

9. L. MUÑOZ ABELEDO, «Políticas patronales y sindicales en el sector de conservas de pescado (1890-1936)», dins C. BORDERÍAS (ed.), *Género y políticas...*, 227-252.

10. ENRECH, «Género y sindicalismo...», 141.

11. NASH, *Mujer y movimiento...*, 62-63.

12. *La Federación*, 26.11.1871, 119, 1.

13. *La Federación*, 5.5.1872, 142, 1.

14. *La Federación*, 5.5.1872, 142, 1.

15. Els acords del Segon Congrés Obrer de la Regió Espanyola celebrat a Saragossa entre el 14-21 d'abril de 1872 van ser recollits a *La Federación*, 5.5.1872, 142, 1.

con sus burgueses (en el taller o la fábrica) sobre ellas pesa toda la carga del trabajo doméstico.¹⁶

Tot i la centralitat de les crides per incorporar les treballadores del treball fabril també s'apel·lava les treballadores del camp o la pesca, però no es va fer esment de les treballadores domèstiques, que l'any 1870 representaven un percentatge elevat de les treballadores a les urbs espanyoles i europees:¹⁷

Nadie como vosotras, amables compañeras de infortunio tienen tanta sed de redención social. Vosotras, en el campo, en la pesca, en la fábrica encallecéis vuestras delicadas manos, enronquecéis vuestra voz, destrozáis vuestro ser con operaciones impropias de vuestro sexo a que la sociedad actual os condena.¹⁸

Les crides dels obrers i les seves associacions a l'afiliació femenina van presentar-se com un mecanisme per pal·liar la competència que representava la mà d'obra femenina dins del treball fabril. L'associacionisme femení dins de l'obrerisme havia de servir per controlar l'oferta de treball mitjançant la sindicació de la totalitat de l'ofici.¹⁹ Paral·lelament, la defensa de la igualtat salarial havia d'evitar la preferència de la patronal per la contractació femenina, que els resultava més econòmica. Alhora es defensava que davant les precàries condicions de treball, l'ocupació «natural» de la dona era la llar exercint d'esposa, mare i educadora, en sintonia amb la defensa de la teoria de la domesticitat. En aquest sentit, el servei domèstic, ja pràcticament feminitzat, no representava una competència per a la mà d'obra masculina. D'altra banda, l'obrerisme no identificava les treballadores domèstiques com a membres de la classe obrera i consegüentment no foren cridades directament a integrar-se dins de les organitzacions obreres.

Tot i la repressió cap a l'internacionalisme, les dones van participar en l'etapa constitutiva del moviment obrer.²⁰ Entre els anys 1870 i 1874 es van crear les primeres seccions d'ofici específicament femenines a Barcelona, Cadis, Reus i Palma de Mallorca.²¹ No tenim constància de la participació del servei domèstic en aquest primer societarisme femení. Tanmateix, la premsa obrera va informar dels intents d'organització del sector en altres estats europeus:

16. *La Federación*, 19.05.1872, 144, 1.

17. Diferents estudis han posat de manifest que les dones dedicades al servei domèstic a les ciutats espanyoles representaven un alt percentatge de les actives. Per diferents ciutats espanyoles: CÍA, «Las sirvientas...»; MIRÁS ARAUJO, «Rasgos básicos...»; CARBALLO, DE MIGUEL i DE PEDRO, «La evolución del servicio...»; BORRELL-CAIROL, «La feminización...»; MARTÍNEZ i MARTÍNEZ, «Servicio doméstico...»; TUSELL, «“Anar a servir”...».

18. *La Federación*, 19.05.1872, 144, 1.

19. ENRECH, «Género y sindicalismo...».

20. G. ESPIGADO, «Las mujeres en el anarquismo español (1869-1939)», *Ayer* 45, 2002, 48.

21. M. RODRÍGUEZ, «Las trabajadoras ante la actividad societaria de 1891», *Arenal* 9, 2, 2002, 376.

En Dundée (Inglaterra) anuncia un periódico que las mozas del servicio doméstico han celebrado un numeroso meeting para discutir la conveniencia de formar una asociación protectora.²²

Així mateix, les dones van intervenir en les mobilitzacions pròpies de finals del segle XIX (mítings, mobilitzacions contra les quintes, els consums, mobilitzacions camperoles) i entre elles també hi van participar dones ocupades en el servei domèstic:²³ «[Carmona] Pronto se declararán en huelga las criadas y cocineras. Las primeras piden diez reales de aumento por mes, y las segundas veinte reales».²⁴

Després d'uns anys d'intensa repressió arran de la Restauració borbònica, a partir de 1881, l'obrerisme anarquista es va reorganitzar en la Federación Regional de Trabajadores Españoles, en la qual van participar treballadors formant seccions que es van integrar, durant la dècada següent, en grups anarquistes.²⁵ El 26 d'octubre de 1884 es va fundar a Sabadell la Sección Varia de Trabajadoras Anarco-colectivistas de Sabadell, nom que amagava la Sección Anarcosindicalista Femenina i que es va adherir a la Federación Española de Trabajadores.²⁶ El març de 1891 es va registrar al Govern Civil la Sociedad Autónoma de Trabajadoras de Barcelona y su Llano i quatre associacions d'ofici: la Sociedad de Sastras, la Sociedad de Zapateras, la Sociedad de Costureras i la Sociedad de Oficios Varios.²⁷ Per la seva banda, el primer congrés del PSOE, celebrat l'any 1888, recollia la igualtat salarial entre treballadors dels dos sexes, la prohibició de treballs insalubres a infants i dones, i promovia la implementació d'una legislació protectora del treball femení.²⁸ Alhora, des de l'any 1902, es van fundar Agrupacions Femenines Socialistes vinculades al socialisme.²⁹ L'Agrupación Femenina Socialista de Madrid, fundada l'any 1906, tenia entre les afiliades treballadores del servei domèstic i defensava fomentar les societats de dones en els oficis en els quals no estaven organitzades.³⁰

22. *La Federación*, 19.5.1872, 144, 3.

23. ESPIGADO, «Las mujeres en el...», 48.

24. *La Federación* 31.5.1873, 198, 4.

25. Gloria Espigado planteja la dificultat d'avaluar quantitativament la progressió de la participació femenina a causa que l'anarcosindicalisme té unes fonts poc precises i les dones rarament ocupaven llocs de direcció, tot i la seva participació activa en la conflictivitat. ESPIGADO, «Las mujeres en el anarquismo...», 48.

26. La reunió constitutiva de la Sección Varia de Trabajadoras Anarco-colectivistas va ser presidida per Federación López Montenegro, Teresa Claramunt i Gertrudis Fau. T. MARTÍNEZ DE SAS i P. PAGÈS (ed.), *Diccionario biográfico del movimiento obrer als Països Catalans*, Barcelona, Universitat de Barcelona - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, 799.

27. RODRÍGUEZ, «Las trabajadoras...», 376.

28. NASH, *Mujer y movimiento...*, 146-153.

29. NASH, *Mujer y movimiento...*, 143.

30. NASH, *Mujer y movimiento...*, 144. L'any 1904 s'havia creat l'Agrupación Femenina Socialista de Bilbao, tot i que no sabem si hi participaven treballadores domèstiques. Sobre l'origen dels grups socialistes femenins a Espanya: M. BIZCARRONDO, «Los orígenes del feminismo socialista en España», dins P. FOLGUERA (coord.), *La Mujer en la Historia de España, Actas de las II*

L'any 1891, a la ciutat de Barcelona, van tenir lloc dos mítings que la premsa va denominar «mítines de mujeres»,³¹ celebrats els dies 12 i 26 d'abril en el context de les mobilitzacions per preparar el primer de maig impulsades per l'Agrupación de Trabajadoras de Cataluña.³² La presència de dones va ser especialment nombrosa en el segon míting celebrat al teatre Circo Barcelonés, en el qual només van ser admesos els periodistes o els delegats acreditats. Les cròniques periodístiques certifiquen la presència entre les assistents i ponents de dones ocupades en el servei domèstic:

Siguió Mercedes Fontserè, modestamente vestida. Manifestó ser criada de servicio y su preparación sencilla sin pretensión alguna y su intervención fue de las que más impresionaron. Habló de las exigencias de algunas amas de casa, de la triste condición a la que está sometida la clase y de la imposibilidad de salir de la triste condición que, teniendo oficio, por lo mal retribuido del trabajo de la mujer. Se notaba que las quejas eran sinceras, haciendo muy pintoresca su oración que al hablar de sí misma decía siempre una «servidora».³³

Tot i la participació de les treballadores domèstiques en les mobilitzacions obres, durant el darrer terç del segle XIX la premsa denunciava que el sector domèstic no estava organitzat: «En Barcelona, el servicio doméstico anda completamente desorganizado. Parece que en Madrid está todavía peor [...]».³⁴

Aquesta situació diferia del que succeïa en altres territoris europeus en els quals les treballadores d'aquest sector, ja a finals del segle XIX, intentaven organitzar-se i denunciaven les seves condicions de treball. Així mateix, la premsa mostra que aquestes treballadores havien aconseguit les seves reivindicacions i la solidaritat d'altres grups de treballadors i treballadores quan s'havien mobilitzat i s'havien associat:

Para hacer dichas exigencias más imperiosas, las pobres chicas de Berlín apelaron hace algún tiempo al sistema de la solidaridad, de la asociación y de las huelgas. Los primeros ensayos les salieron bien y, engolosinadas por

Jornadas de Investigación Interdisciplinaria, Madrid, 1984, 137-157; M. DEL MORAL, «El grupo Femenino Socialista de Madrid (1906-1914). Las pioneras de la acción colectiva femenina», *Cuadernos de Historia Contemporánea* 27, 2005, 247-269.

31. Sobre els mítings de dones de 1891: RODRÍGUEZ, «Las trabajadoras...»; M. RALLE, «Espacios femeninos e identidad obrera en la Cataluña de finales del siglo XIX: una difícil convergencia», dins C. BORDERÍAS i M. RENOM (ed.), *Dones en Moviment(s). Segles XVIII-XXI*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona - Icària Editorial, 2009; A. DALMAU, «El míting anarquista, una forma de cultura popular (Barcelona, al tombant del segle XX)», *Segle XX. Revista catalana d'història* 6, 2013, 63-83.

32. DALMAU, «El míting anarquista...», 66.

33. *La Vanguardia*, 27.4.1891, 1806, 2.

34. *La Vanguardia*, 17.10.1899, 5913, 1.

el éxito, usan y abusan hoy de ese procedimiento. Un riquísimo banquero berlinés, cuya servidumbre se componía de veinticuatro criados de uno y otro sexo, fue no hace mucho tiempo víctima de esa solidaridad. Su esposa despidió a una camarera por no sé qué causa. Inmediatamente las demás sirvientas presentaron la dimisión. Una de ellas estaba casada con el ayuda de cámara del banquero, el cual –esto es, el ayuda–, obedeciendo a la consigna de su mujer, siguió su ejemplo, que fue imitado por los demás criados varones, desde el cochero al cocinero. Y en menos de dos horas el infeliz millonario se vio abandonado por sus dos docenas de fámulos. Y eso el mismo día, precisamente, en que el buen señor se proponía dar un gran banquete seguido de un gran baile. Fue preciso enviar contraaviso y suspender la fiesta. Y no terminó ahí el apuro. Al otro día, cuando el banquero quiso reclutar un personal nuevo, encontrase con que una cosa al parecer tan sencilla para quien dispone de mucho dinero ofrecía enormes dificultades. Las camareras, cocineras, cocineros, ayudas de cámara, cocheros y lacayos en situación de pretendientes y matriculados en las agencias se negaban a entrar en la casa que se les ofrecía. El sindicato (porque «les gens de maison», como se les llama en París, están sindicados en Berlín) había puesto en entredicho al rico banquero y éste no hallaba un personal idóneo, y como requería su posición social, que se prestara a servirle. Fueron menester muchos esfuerzos, mucho dinero y muchas concesiones para que el angustiado varón y su esposa pudiesen reorganizar su servidumbre y durante quince días viéndose obligados a comer en el restaurant, por falta de cocinera.³⁵

Les mobilitzacions laborals de les treballadores domèstiques esdevingudes en altres urbs europees³⁶ alarmaven les classes benestants que percebien amb preocupació la possibilitat que el sector domèstic s'organitzés o convoqués una vaga:

El pánico al que me refiero obedece a otras causas: es de orden puramente interno y londinense y afecta principalmente a las clases ricas algo acomodadas. Las cuales ven con indecible terror, suspendida sobre sus cabezas, la amenaza de una huelga próxima, inminente, de grandes proporciones: una huelga de criadas [...]. Y la terrible huelga, preparada desde larga fecha, organizada con pérfidos maquiavélicos, parece pronta a estallar. Los síntomas son alarmantes. Hace poco se celebró en Hyde Park un mitin monstruoso al que asistieron millares de domésticas [...].³⁷

La historiadora britànica Selina Todd³⁸ analitza el cas de Gran Bretanya durant les primeres dècades del segle XX i afirma que els ocupadors veien amb preocupació la

35. *La Vanguardia*, 17.10.1899, 5913, 1.

36. *La Dinastía*, 11.4.1901, 6652, 2.

37. *La Vanguardia*, 24.3.1901, 8601, 4.

38. S. TODD, *El pueblo. Auge y caída de la clase obrera (1910-2010)*, Madrid, Akal, 2018, 21-123.

possible organització del servei domèstic. Les treballadores coneixien experiències vaguistes viscudes per familiars, amics i membres de la seva comunitat, s'informaven pels diaris i també coneixien l'experiència de les dones ocupades en altres oficis que començaven a gaudir de regulació en els horaris, el descans i la protecció social. En el cas britànic les mobilitzacions no es van traduir en organitzar el sector, en gran mesura perquè la Primera Guerra Mundial va comportar el trasllat de les joves treballadores domèstiques cap a la indústria de guerra, deixant palès novament que, quan hi havia oportunitats laborals en altres sectors, les dones abandonaven el servei domèstic i eren reticents a retornar-hi quan les oportunitats disminuïen.³⁹

De la mateixa manera que en el cas britànic, des d'inicis de segle, la burgesia barcelonina alertava, a través de la premsa, del perill que representaven les mobilitzacions i la sindicació del servei domèstic en organitzacions obreres, a imatge del que succeïa en altres indrets europeus:

En España [...] el servicio doméstico se halla en estado rudimentario y nuestras criadas son todavía ilustres fregonas. Ello es para todas las clases sociales: va sonando la hora de la emancipación; lo que hace falta es que el mayor grado de emancipación social coincida con el mayor grado de ilustración profesional, y el problema, en cuanto a estos humildes obreros que nos sirven tan de cerca, en la intimidad del domicilio, se presenta arduo. Comienzan a asociarse, comienzan a darse cuenta de que les corresponde un puesto en las modernas vindicaciones obreras [...]. Ello es que, apuradas las cuentas, se nos avecina el problema social en relación con nuestros servidores domésticos [...]. Figuremos una huelga. ¿Habrà gremio que pueda perturbar más hondamente nuestra vida, nuestra plácida vida burguesa, que los servidores domésticos, constituidos todos a la vez en huelguistas?⁴⁰

Tanmateix, la sindicació del servei domèstic fou més lenta del que es temia la burgesia. Les primeres normatives sobre associacionisme i dret de reunió no van prohibir específicament les agrupacions femenines,⁴¹ però l'associacionisme femení fou dèbil i les treballadores domèstiques no van aconseguir organitzar-se. No

39. L'any 1919 el Comitè del Gabinet de Guerra sobre les Dones a la Indústria evidenciava que les dones joves de classe obrera eren reticents a tornar a incorporar-se al servei domèstic excepte com a darrer recurs. Mesos més tard, les polítiques d'ocupació del govern i l'opinió de la premsa conservadora insistia en el retorn de les dones al servei domèstic. TODD, «El pueblo...», 41-50. En el cas dels EUA, arran de la Segona Guerra Mundial van augmentar les oportunitats laborals de les dones negres, que eren les que conformaven el gruix del servei domèstic i el van abandonar. E. BORIS, «Trabajo doméstico, trabajo precario: legados de las reformas en la era de la Gran Depresión en Estados Unidos», *Historia Social* 96, 166.

40. *La Vanguardia*, 6.9.1904, 11278, 4.

41. Les dones estaven excloses de la ciutadania política, la llei electoral de 1890 les exclouïa tant des del punt de vista d'electores com d'elegibles. La llei de reunions de 1880 i la llei d'associacions de 1887 no les exceptuava específicament i en el Registro de Asociaciones es van donar d'alta associacions formades per dones. Per Marta del Moral no sembla que existís una oposició forta a l'associacionisme femení com succeïa en altres països. M. DEL MORAL, «En los márgenes

obstant això, paral·lelament a l'aparició dels primers grups femenins dins de l'obrerisme tenim constància de temptatives de crear societats de servei domèstic. L'any 1904 es fundava a Madrid la Sociedad de Cocineras y Doncellas, de tendència socialista, amb una cinquantena de treballadores. Aquesta associació denunciava l'explotació i la reclusió al domicili familiar al qual estaven sotmeses les treballadores domèstiques, demanava reduir la jornada i millorar el tracte econòmic i moral.⁴² El desembre de 1909 es fundava la Sociedad de Sirvientas a la ciutat de Bilbao.⁴³ El conjunt d'iniciatives van tenir escàs èxit i no van arribar a afermar-se.⁴⁴

Tot i la manca d'una organització estable, hem trobat evidències a la premsa que les treballadores del sector van intentar mobilitzar-se en aquest període. L'any 1904, *La Vanguardia* anunciava un míting de treballadors i treballadores del sector domèstic, tot i que la notícia emfatitzava els aspectes morals, d'acord amb les preocupacions de la burgesia, més que els aspectes de caràcter laboral:

El domingo próximo se celebrará un mitin para pedir el mejoramiento de las condiciones morales de la clase de sirvientas, a fin de que se les reconozcan los derechos compatibles con el cumplimiento de sus deberes.⁴⁵

Aquell mateix any, el diari *La Vanguardia* informava que les criades de Melbourne, en el marc de la lluita pel sufragi femení a Austràlia, havien aconseguit, a través de les mobilitzacions, gaudir dels mateixos drets que les treballadores industrials, en termes de jornada o d'inspecció de treball:

[...] una petición de las criadas de la colonia Victoria fue el primer síntoma que dio que pensar a los jefes de ese partido [socialistas]. Aun cuando el servicio doméstico es infinitamente menos riguroso en Australia que en cualquier otra parte del mundo, pues la demanda es superior allí a la oferta, las jóvenes criadas de Melbourne, casi todas de origen irlandés, tomaron la iniciativa de una agitación política con el objeto de obtener para ellas el beneficio de las disposiciones dictadas en favor de las obreras de fábrica. Gracias a esta asimilación, que fue votada por el Parlamento de la colonia, el máximo de horas de trabajo fue fijado en sesenta por semana, tanto para las criadas como para las mujeres empleadas en fábricas; se nombraron inspectores especiales, encargados de examinar si las piezas donde las criadas pasaban la noche reunían todas las condiciones de salubridad exigidas por los reglamentos, y las infortunadas dueñas de casa, cuya suerte era muy

del poder, en primera línea de las manifestaciones obreras: la representación de la militancia femenina en el partido socialista (1906-1927)», *Feminismo/s* 16, 2010, 107-138.

42. R. M. CAPEL, *El trabajo y la educación de la mujer en España 1900-1936*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1982, 266; CARBALLO, DE MIGUEL i DE PEDRO, «La evolución del servicio doméstico...», 86.

43. CAPEL, *El trabajo y la educación...*, 267.

44. CAPEL, *El trabajo y la educación...*, 266-267.

45. *La Vanguardia*, 4.7.1904, 11172, 3.

poco envidiable, quedaron sometidas a una fiscalización permanente y a vejaciones perpetuas.⁴⁶

L'article també era favorable a l'organització com a mecanisme d'obtenció de drets. A Austràlia quan aquestes treballadores es van organitzar autònomament i van demostrar, mitjançant la mobilització, la voluntat d'adquirir drets i millorar les condicions de treball, el sindicalisme australià va canviar de parer i va mostrar una intenció activa i decidida de sindicar-les:

Las institutrices, las empleadas de comercio, las de tipografía y las demás corporaciones femeninas que no se habían organizado aún en sindicatos reguladores siguieron el impulso dado por las criadas irlandesas y reivindicaron con ardor el derecho de sufragio como el arma más eficaz que podían tener en sus manos para mejorar su suerte. Entonces, los jefes del partido del trabajo comprendieron al fin el valor de una alianza que durante tanto tiempo habían estado rechazando, recelosos de las tendencias conservadoras de las madres de familia.⁴⁷

Quatre anys més tard, la premsa continuava informant de mobilitzacions de les treballadores domèstiques, però l'obrerisme seguia sense ocupar-se d'incorporar-les a les organitzacions obreres: «Las criadas domésticas de Turín se han declarado en huelga, reclamando que se les deje libre la tarde del domingo».⁴⁸

Durant aquest període, a Espanya es van succeir diversos debats jurídics sobre l'encaix del servei domèstic en la legislació (1902, 1906, 1908, 1914, 1916, 1919), de la mateixa manera que estava succeint en altres estats europeus.⁴⁹ Finalment, els legisladors espanyols van excloure el servei domèstic de la legislació aprovada durant aquest període, exclusió que es va mantenir fins al període republicà, moment en el qual se'l va incorporar en algunes lleis⁵⁰. D'acord amb el pensament liberal, els legisladors consideraven que el dret laboral no podia aplicar-se a l'esfe-

46. *La Vanguardia*, 8.9.1904, 11282, 7.

47. *La Vanguardia*, 8.9.1904, 11282, 7.

48. *La Vanguardia*, 28.2.1908, 12639, 9.

49. La discussió sobre la inclusió del servei domèstic a les normatives laborals també va tenir lloc en altres països europeus durant les primeres dècades del segle XX. Per exemple, l'any 1908 el govern d'Asquith va explicitar que tenia intenció d'incloure el servei domèstic a l'Assegurança de Malaltia. Com en el cas espanyol, les argumentacions contràries dels ocupadors giraven al voltant de la no-ingerència de l'Estat a l'àmbit privat de la llar, argument que, en el cas britànic, es va mantenir per excloure el servei domèstic de les normatives. TODD, *El pueblo...*, 32-33. Als EUA, tot i els intents dels reformadors socials als anys trenta, el servei domèstic va continuar exclòs de la legislació i de les mesures de protecció social desenvolupades a partir del New Deal. BORIS, «Trabajo doméstico...», 157-164.

50. Es va incloure el servei domèstic al Codi de Treball de 1931 o a la Llei de Col·locació Obrera aprovada el mateix any. Tanmateix, va restar exclòs d'altres normatives laborals, per exemple de la Llei de Jornada Màxima de 1931 o de la d'Accidents laborals de 1932. NÚÑEZ, *Trabajadoras...*, ESPUNY, «El servicio doméstico...» i BORRELL-CAIROL, «La precarización del servicio...».

ra privada de la família. Per això no se'ls va aplicar la Llei del descans dominical (L 4/3/1904, L 19/4/1905), d'accidents laborals (L 30/1/1900, L 8/10/1932), de jornada màxima (DL 27/8/1927, DL 1/7/1931) ni tampoc el subsidi de maternitat (RDL 22/3/1929, RD 26/5/1931). Els legisladors consideraven les treballadores domèstiques com a servidores a causa del caràcter domiciliari de la seva ocupació, la relació de dependència amb el cap de família, la manca de qualificació i la inexistència d'afany de lucre en la relació entre la treballadora i el cap de família. El sector del servei domèstic, que ja a inicis del segle XX estava feminitzat en la seva pràctica totalitat,⁵¹ va quedar desprotegit i en una posició de clar desavantatge respecte al conjunt de treballadors i treballadores.

La burgesia contractadora de servei domèstic també considerava que calia preservar de la intromissió de l'Estat l'espai privat del domicili familiar. En un moment en què se n'estava discutint la inclusió dins de la primera normativa protectora del treball, havien qüestionat la consideració de les persones ocupades en el servei domèstic com a obreres, subratllant la indefinició del seu estatus:

Vamos por partes: el servidor doméstico, ¿es un obrero o es un miembro de la familia? Sospecho que en los momentos actuales el criado no está bien clasificado ni en uno ni en otro concepto; su lugar social es indefinido; no tiene casilla en el casillero corriente [...]. Es una clase social en crisis.⁵²

Per la seva banda, en els diferents congressos, l'obrerisme va mantenir la seva voluntat d'incorporar les treballadores dins les organitzacions obreres. En el Primer Congreso Regional de Solidaridad Obrera, celebrat el 6-8 de setembre de l'any 1908, la ponència «Igualar el valor del trabajo de la mujer al del hombre» va concloure que per aconseguir-ho calia associar les treballadores:

Entiende la ponencia que esto [igualar el valor del trabajo de la mujer y el hombre] solo puede conseguirse asociando a la mujer, para alcanzar lo cual es preciso que los obreros obliguen a ello a sus mujeres e hijas.⁵³

Entre 1911-1914, el PSOE va formar grups femenins socialistes arreu del territori espanyol. L'any 1911 Micaela Chalmeta⁵⁴ i Amparo Valenzuela⁵⁵ van participar en

51. Sobre la feminització del servei domèstic, entre d'altres: NÚÑEZ, *Trabajadoras...*; C. SARA-SÚA, *Criados, nodrizas...*; SARTRI, «La feminization...»; MIRÁS, «Rasgos básicos...»; BORRELL-CAIROL, «La feminización...»; CARBALLO, DE MIGUEL i DE PEDRO, «La evolución del servicio doméstico...».

52. *La Vanguardia*, 6.9.1904, 11278, 4.

53. *Solidaridad Obrera*, 18.9.1908, 31, 3.

54. Micaela Chalmeta va ser una escriptora i militant socialista i cooperativista barcelonina. MARTÍNEZ DE SAS i PAGÈS (ed.), *Diccionario biogràfic del moviment obrer...*, 834. Una biografia completa de Micaela Chalmeta a M. DUCH, *Micaela Chalmeta*, Barcelona-Valls, Ed. Cossetània, 2009.

55. Amparo Valenzuela, socialista barcelonina, va ser nomenada l'any 1911 secretària de l'Agrupación Femenina Socialista. MARTÍNEZ DE SAS i PAGÈS (ed.), *Diccionario biogràfic del moviment obrer...*, 1401.

la fundació de l'Agrupación Feminista Socialista de Barcelona; el novembre de 1912, Anna Arnau⁵⁶, Teresa Tondó⁵⁷ o Teresa Cabot⁵⁸ van participar en la fundació de l'Agrupación Femenina Socialista de Reus; l'any 1913 es va fundar l'Agrupación Femenina de Capdepera i Lluçmajor a Mallorca.⁵⁹ De fet, durant aquests anys, s'havien constituït agrupacions a Eibar, Erandio, Gallarta, Madrid, Mieres, Sant Sebastià i Sevilla.⁶⁰ Totes elles cridaven a l'afiliació femenina com a mecanisme per millorar les seves condicions de treball.

En els congressos de la CNT de 1910 i 1911 es van aprovar declaracions favorables al treball femení i a la integració de les dones a l'organització sindical.⁶¹ Després de la Primera Guerra Mundial, en el Congrés de Sants celebrat a finals de juny-principis de juliol de 1918, la CNT va abandonar el sindicalisme d'ofici que el caracteritzava des del segle anterior i va estructurar-se en un model de sindicat únic per ram o indústria. Aquesta estructura sindical integrava les diferents categories professionals d'un mateix ofici i va incentivar l'adscripció de treballadors no qualificats.⁶² Entre altres aspectes, aquesta mesura pretenia afavorir la incorporació femenina a l'organització, ja que les treballadores ocupaven molts dels sectors o oficis sense qualificació reglada, com era el cas del servei domèstic. Durant els anys 1918-1919, anys d'intenses mobilitzacions –crisi de subsistència de 1918 i vaga de la Canadenca l'any 1919– es va incrementar l'afiliació a la CNT.⁶³ Tanmateix, ni el socialisme ni l'anarquisme van encoratjar el servei domèstic a organitzar-se dins el sindicalisme obrer, tot i alguna crida esporàdica a la premsa obrera.⁶⁴ A la vegada, alguns dels oficis que tradicionalment conformaven el servei domèstic i encara eren ocupats per homes (xofers; cuiners i cambres de fondes, hotels, restaurants; joqueis) es van anar segregant del servei domèstic amb la finalitat de gaudir de més drets laborals i protecció social.⁶⁵ En alguns casos, l'obrerisme els va

56. Anna Arnau va ser una obrera tèxtil i militant socialista a Reus. MARTÍNEZ DE SAS i PAGÈS (ed.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer...*, 120.

57. Teresa Tondó va ser una obrera i militant sindicalista socialista reusenca. MARTÍNEZ DE SAS i PAGÈS (ed.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer...*, 1365.

58. Teresa Cabot va ser una obrera tèxtil i militant socialista; l'any 1912 va ser elegida presidenta de l'Agrupación Femenina Socialista de Reus. MARTÍNEZ DE SAS i PAGÈS (ed.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer...*, 285.

59. M. LLULL, *La idea és infinita. El socialisme a Capdepera (1900-1936). Una crònica*, Palma, Documenta Balear, 2016.

60. A. AGUADO i L. SANFELIU, «Juventud, socialismo y compromiso político femenino: entre el asociacionismo y la militancia (1906-1931)», *Ayer* 100, 2015, 60.

61. MARÍN, «Anarquistas...», 26-31.

62. J. IBARZ, «Els efectes de la Gran Guerra en l'obrerisme barceloní», *Quaderns d'Història* 26, 2020, 29-50.

63. M. GUERAU, «L'evolució de la CNT des del Congrés de Sants fins a la Guerra Civil (1918-1936)», *Quaderns d'Història* 26, 2020, 69-82. Per l'autor aquest increment va respondre a la capacitat de la CNT de donar resposta a les reivindicacions de caràcter laboral que demanaven els treballadors.

64. *Solidaridad Obrera*, 13.09.1918, 877, 1.

65. BORRELL-CAIROL, «La precarización del servicio...».

acompanyar en la seva segregació del sector. Per exemple, les reivindicacions i mobilitzacions dels cuiners i cambrers de fondes, hotels i restaurants que, entre 1913 i 1920, van reclamar els beneficis de les normatives relatives a la jornada i al descans setmanal al·legant no pertànyer al sector domèstic,⁶⁶ van aconseguir el suport del sindicat socialista.⁶⁷

D'aquesta manera s'anava consolidant el sector domèstic com un sector feminitzat identificat amb les tasques de la llar i allunyat d'una «autèntica» relació laboral. De tal manera que quan es cridava a la participació femenina es continuava pensant en les treballadores fabrils, del comerç, les oficines⁶⁸ o les treballadores a domicili:

I en quant a la dona que per circumstàncies especials té de guanyar-se la vida al taller i a la fàbrica o en la oficina tindriem d'imposar la nostra autoritat d'homes, de pares, de fills o de germans, per a exigir per a ella el màxim de consideració i de respecte que li pertoca, obligant que el seu treball sigui retribuït com el treball de l'home. Quan en els nostres organismes sindicals es tracti àmpliament aquesta qüestió, i s'emprenqui una creuada per a alliberar la dona de la explotació desmesurada a que la tenen sotmesa [...].⁶⁹

Simultàniament, des del catolicisme social es va intentar enquadrar les treballadores domèstiques barcelonines en associacions mixtes. Diverses autores⁷⁰ coincideixen en afirmar que, a partir de la primera dècada del segle XX, es va incrementar la sindicació femenina catòlica que va consolidar-se a partir del 1919 amb la creació de la Confederación Nacional de Sindicatos Obreros Católicos. La periodista Margarita Nelken⁷¹ denunciava que les entitats catòliques dificultaven la conscienciació de les dones treballadores en la mesura que els aspectes laborals no s'interpretaven en termes de lluita de classes, com feia el sindicalisme obrerista, sinó en termes d'harmonització social.⁷² En aquesta conjuntura, l'any 1919, gràcies a un grup de dones

66. J. GARCIA, *Cuina i cuiners a la Corona d'Aragó i Catalunya. Un capítol oblidat de la nostra història (volum II)*, Nova Casa Editorial, Barcelona, 118-125.

67. P. CONARD, «Peticiónes del 1 mayo (1913-1922)», dins Diversos autors, *Sociedad, política y cultura en la España de los siglos XIX-XX*, Edicusa, 1973, 134.

68. *Solidaridad Obrera*, 30.12.1923, 309, 2.

69. *Justicia Social*, 5.8.1925, 110, 1.

70. CAPEL, *El trabajo y la educación...*, 269-276; A. GARCÍA, *Ideología y práctica de la acción social católica femenina (Cataluña, 1900-1930)*, Màlaga, Atenea, Universidad de Màlaga, 2007.

71. Margarita Nelken (1894-1968) va exercir de periodista i va ser una dirigent socialista i comunista. Va ser una de les tres dones que va obtenir l'acta de diputada l'any 1931 i que va revalidar a les eleccions de 1933 i 1936. Durant tota la seva trajectòria va participar activament en activitats polítiques, culturals i artístiques. Per veure una biografia de Margarita Nelken: C. MENDEZ *et al.*, (dir.), *Mujeres en la Historia de España. Enciclopedia Biogràfica*, Barcelona, Ed. Planeta, Barcelona, 2000, 612-616.

72. NASH, *Mujer y movimiento...*, 48.

de la burgesia barcelonina, es va crear a Barcelona la Unión Profesional de Sirvientas⁷³ i la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas.⁷⁴ L'objectiu d'aquestes associacions era millorar les condicions laborals i assegurar l'oferta de treballadores domèstiques dònils i qualificades laboralment i moralment. Altrament, la burgesia també pretenia evitar la sindicació de les treballadores domèstiques en associacions obreres i les incorporava en associacions mixtes:

Nosaltres no podrem competir mai amb el sindicat roig, amb les llibertats de tota mena que ofereix ser addictes per a aquestes pobres noies joves ignorants, abandonant-les a sí mateixes sens fre ni direcció. S'ha de buscar, doncs, altres camins més sòlids, els avantatges que poden obrir els seus ulls al convenciment que, fins i tot materialment parlant, els hi surt a compte ésser bones i honrades i formar part de lo que podríem dir sindicat blanc.⁷⁵

En definitiva, des de la darrera dècada del segle XIX, l'associacionisme obrer va començar a convocar les treballadores a formar part de les organitzacions obreres. En els diferents congressos, anarquistes i socialistes, van aprovar declaracions favorables a la integració de les dones en l'organització sindical. Ara bé, tot i la presència de les treballadores domèstiques en mobilitzacions i el seu pes en el mercat de treball, les convocatòries per incorporar les dones en les organitzacions obreres no van incloure les treballadores domèstiques. La concepció que l'obrerisme tenia de les treballadores domèstiques coincidia amb la dels legisladors, reformadors socials i la burgesia, que les identificaven amb la figura d'una serventa en comptes d'una treballadora. L'obrerisme percebia i definia com a treballadores les dones participants del treball fabril (a la fàbrica o al domicili) i tímidament també les dones que lentament s'anaven incorporant a les noves professions dins dels serveis (comerç, oficines, etc.). Per contra, no va considerar com a treballadores les dones ocupades en el servei domèstic i conseqüentment no van ser cridades a l'organització.

Incorporació i subalternitat del servei domèstic en el sindicalisme obrer (1931-1939)

Durant la dècada dels anys trenta, el sindicalisme anarquista i socialista va mostrar un interès més gran per la sindicació i la situació laboral del servei domèstic.⁷⁶

73. Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), Miscel·lània I, Carpeta XXXV, Estatutos de la Unión Profesional de Sirvientas, 1919.

74. ADB, Miscel·lània I, Carpeta XXXV, Bases de la Unión de Señoras para la defensa de las obreras sirvientas, 1919.

75. ADB, Miscel·lània I, Carpeta XXXV, Unión Profesional de Sirvientas, Correspondència. Carta anònima, 1919.

76. NÚÑEZ, *Trabajadoras...* 641, 655.

La situació del servei domèstic durant el període republicà va atraure l'interès d'algunes formacions polítiques. Per exemple, el Bloc Obrer i Camperol, el juny de 1931, va publicar a *La Batalla* i a *L'Hora* el programa reivindicatiu de les dones del BOC i entre els diferents punts del programa es feia referència a «Abolición del trabajo a domicilio y la servidumbre doméstica».

En aquells territoris on tenia més implementació, el socialisme va instar les treballadores domèstiques a incorporar-se a la UGT:

Las criadas se sindicaron [Santander]. Ayer se celebró en la Casa del Pueblo una reunión de criadas del servicio doméstico, acordándose sindicarse en la UGT. Firmaron su conformidad más de 300.⁷⁷

La Conferència Internacional de Dones Socialistes, celebrada en el marc del Congrés de Viena de 1931, reivindicava la inclusió de les treballadores domèstiques en la protecció de les lleis, les assegurances socials, els subsidis d'atur, la limitació de la jornada laboral, la creació d'oficines de col·locació gratuïtes, i l'assistència obligatòria a les escoles professionals. La UGT, en el Congrés de 1932, va fer seves aquestes demandes en què es reclamava a les autoritats l'aplicació de la legislació laboral i la protecció social.⁷⁸ Per incentivar la participació femenina va aprovar una contribució femenina més petita a l'organització a causa de les baixes remuneracions de les treballadores.⁷⁹ On el socialisme tenia més presència entre la classe obrera es van crear sindicats femenins del servei domèstic.⁸⁰ A Santander, l'octubre de 1931, la Sociedad de Obreras del Hogar comptava amb 103 sòcies o a Madrid capital i municipis limítrofs, el desembre de 1931, el Sindicato Femenino de Obreras del Servicio Doméstico comptava amb 148 afiliades.⁸¹ A Bilbao, es va crear una associació de servei domèstic i neteja vinculada a la UGT que agrupava 400 sòcies l'any 1933.⁸² També la secció de la UGT de Barcelona, després del cop d'estat, va veure augmentada la seva taxa d'afiliació.⁸³

L'anarquisme, després de la letargia provocada per la repressió i la clandestinització que va implicar la dictadura primoriverista, va iniciar el període republicà amb la voluntat d'augmentar-ne la base social incorporant les treballadores que havien estat poc presents en les dècades anteriors a l'organització anarcosindicalista.⁸⁴ L'historiador Chris Ealham ha argumentat que, als anys trenta, la CNT va mos-

Durant 1936, el BOC va tractar extensament la qüestió del treball femení, entre el qual s'inclouïa el servei domèstic. NASH, *Mujer y movimiento...*, 223-227.

77. *La Vanguardia*, 22.7.1931, 21030, 18.

78. Per la posició socialista: NÚÑEZ, *Trabajadoras...*, 600-645.

79. NÚÑEZ, *Trabajadoras...*, 602.

80. L. PRIETO, «Las mujeres en el anarquismo andaluz: cultura y movilización en la primera mitad del siglo XX», *Arenal* 19, 1, 2012, 47-74; CAPEL, *El trabajo y la educación...*, 199-298; NASH, *Mujer y movimiento...*, 137-153; NÚÑEZ, *Trabajadoras...*, 641.

81. S. JULIA, «La UGT de Madrid en los años treinta: un sindicalismo de gestión», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 20/82. Estudios, 982, 151.

82. NÚÑEZ, *Trabajadoras...*, 641.

83. E. DE DIOS, «Abnegadas, monárquicas, intelectuales, sindicalistas y deladoras. Las trabajadoras del servicio doméstico, sus representaciones y movilizaciones», *HISPANIA NOVA. Primera Revista De Historia Contemporánea on-Line En Castellano. Segunda Época*, (18), 2020, 538.

84. NASH, *Mujer y movimiento...*; G. SCANLON, *La polémica feminista en la España Contemporánea, 1868-1974*, Madrid, Akal, 1986; E. VEGA, «Mujeres y militancia en el anarquismo español», *España contemporánea* 40, 2011, 67-88.

trar una «flexibilidad táctica y una naturaleza abierta e inclusiva [...] tenía una perspectiva amplia de los grupos sociales que podía movilizar»⁸⁵ intentant organitzar els obrers semiqualficats o no qualificats que acostumaven a mobilitzar-se a través de l'acció directa.⁸⁶ En aquests moments els discursos obreristes van denunciar decididament la situació laboral del sector domèstic. Així mateix, van intentar enquadrar-lo dins les organitzacions sindicals. Aquesta incorporació del servei domèstic en les agendes sindicals va evidenciar que el sector ni havia estat concebut ni tractat com a la resta de sectors:

[...] Es preciso fomentar el espíritu de asociación de la mujer para acabar con la forma atávica de servidumbre sin protesta. Estas muchachas, que en hogares ajenos van dejando a girones la juventud en trabajos muchas veces repulsivos merecen un trato más humano, un poco en relación con los demás obreros organizados. Reglamentación de su trabajo en lugar de una explotación ilimitada. Trato con respeto con todas las garantías. Jornada máxima de diez horas. Sueldo mínimo. Un día de descanso semanal. Esto no es para que nadie se tire de los pelos. Es tratar de conseguir, sencillamente, para la mujer los derechos, limitados, por cierto, que han conquistado los demás trabajadores.⁸⁷

La denúncia de les precàries condicions de treball va anar acompanyada de crides a la incorporació dins del sindicat. Arran de la manifestació del primer de maig de 1931,⁸⁸ una treballadora domèstica va fer una crida a l'organització que, setmanes més tard, era recollida per *Solidaridad Obrera* davant l'arribada a la seu del sindicat d'altres treballadores interessades a associar-s'hi, i ja durant l'any 1932, el servei domèstic estava organitzat dins el Sindicat Únic de l'Alimentació de la CNT:

En 1932 llegaron [Sindicat Únic de l'Alimentació de la CNT] a ser buen número las sirvientas organizadas. La represión y clausuras deshicieron aquella potente organización que alboreaba.⁸⁹

Aquests intents no foren exclusius de la ciutat comtal. En el mateix període 1931-1936 les domèstiques també s'havien organitzat i mobilitzat en altres territoris:⁹⁰

85. C. EALHAM, «La lucha por la calle: la venta ambulante, la cultura de protesta y la represión en Barcelona (c. 1930-1936)», *Ayer* 81, 1, 2011, 197.

86. EALHAM, «La lucha por la...», 193-202.

87. *Solidaridad Obrera*, 20.2.1931, 81, 8.

88. *Solidaridad Obrera*, 18.6.1931, 130, 4.

89. *Solidaridad Obrera*, 10.1.1936, 1166, 2.

90. Les minyones de Paterna de Rivera van participar en la vaga general d'abril del 1931, *Solidaridad Obrera*, 18.4.1931, 130, 16.

A Andalusia, entre 1932-1933 la negociació de diferents reglamentacions sobre l'activitat agrícola va comportar mobilitzacions en les zones rurals i les organitzacions camperoles van instar i aconseguir en molts casos el suport de les treballadores domèstiques. A la província de Sevilla, les treballadores domèstiques de Dos Hermanas van donar suport a la vaga camperola de 1932.

[...] daba cuenta de que en aquella ciudad [Gijón] iban a iniciar las criadas su sindicación. Ya nos figuramos el revuelo que la posibilidad de que estas obreras se constituyan en sindicato en defensa de sus intereses y a menudo de su dignidad causará entre sus explotadores.⁹¹

Quatre anys més tard, l'any 1935, un conjunt de treballadors del sector continuaven afiliades a la CNT.⁹² Les temptatives de sindicar-les es van intensificar a partir dels primers mesos de l'any 1936.⁹³

Les treballadores domèstiques eren conscients de la necessitat d'organitzar-se dins del sindicalisme reclamant la solidaritat dels obrers. Alhora, es mostraven disposades a mobilitzar-se conjuntament amb la resta de treballadors:

Es necesario que los obreros nos tiendan su mano solidaria [...]. No se ha pensado nunca en que la sirvienta también puede ser un factor útil a la revolución. Preguntad una a una y os dirán cuanto sufren. ¿Por qué? Porque no están organizadas ¡Llamadnos a vuestros Sindicatos, compañeros! Poned a nuestra disposición libros. Dadnos ocasión de demostrarlo, veréis como también nos encontrareis en la calle para luchar por la emancipación del proletariado (Dos sirvientas de la calle Muntaner, J. C y J. B).⁹⁴

Tanmateix, quan l'obrerisme les animava a organitzar-se⁹⁵, acostumava a fer-ho en qualitat de futures mares, esposes, filles o germanes de companys revolucionaris:

Son mujeres con sentimientos y sensibilidad: hijas del pueblo que mañana quizá se conviertan en compañeras de los obreros industriales y del campo; por eso no pueden quedar exentas del apoyo de los obreros confederados.⁹⁶

I les mobilitzacions arran dels fets de Casas Viejas (1933) també van comptar amb el suport del servei domèstic. A Màlaga o Granada, durant els primers mesos de 1936 es va impulsar l'organització del servei domèstic: PRIETO, «Las mujeres en el...».

Les mobilitzacions de les minyones de Cazalla de la Sierra es van concretar amb la creació del Sindicato de Empleadas del Servicio Doméstico, unit al Sindicato de Oficios Varios de la CNT el febrer de 1936, després de la victòria del Front Popular. A. JIMÉNEZ, «El sindicato de empleados del servicio doméstico de la CNT de Cazalla de la Sierra », dins A. JIMÉNEZ, *Crónica local de una infamia: la represión franquista de las mujeres republicanas de Cazalla de la Sierra*, Sevilla, autoedició, 2014.

A Cadis s'havia fundat, el mateix any 1936, el Sindicato de Obreros y Obreras del Servicio Doméstico integrat a la CNT que comptava amb 600 afiliades: NÚÑEZ, *Las trabajadoras en la...*, 665.

A Granada, les treballadores domèstiques s'havien incorporat a la secció de la CNT l'any 1936. M. NASH, *Mujer y movimiento...*, 65.

91. *Solidaridad Obrera*, 20.2.1931, 81, 8.

92. *Solidaridad Obrera*, 31.12.1935, 1157, 7.

93. El nombre d'articles relatius a la sindicació del servei domèstic publicats a *Solidaridad Obrera* entre 1936-1939 es va incrementar en un 32,14% amb relació al període 1931-1935.

94. *Solidaridad Obrera*, 2.1.1936, 1159, 2.

95. Sobre aquesta qüestió en altres sectors: VEGA, «Mujeres y militancia...», 67-88.

96. *Solidaridad Obrera*, 7.1.1936, 1163, 2.

Tot i les crides a organitzar el sector, el discurs sindical no estava exempt de contradiccions. D'una banda, les treballadores domèstiques eren sovint al·ludides com a «noies joves i lleugeres», sense consciència de classe ni de la necessitat d'associar-se per defensar els seus interessos laborals:

Estas jovenzuelas ríen, se divierten a su manera. Piensan muy poco y pasan la vida a merced siempre de una mirada intencionada del señor, de una proposición suspicaz del «señorito» y de un gesto imperativo de la señora que es la dueña de la casa [...]. Un corro de sirvientas. Se habla de baile, de ir al Iris Park, a la Paloma, al Price... Las muchachas quieren divertirse. Endulzar un poco el amargor causado durante la semana, oyendo y aguantando las impertinencias del servicio; pero dejan por completo olvidadas las misiones que, como seres explotados por el capital, vienen obligadas a cumplir.⁹⁷

En aquests anys que s'havia apostat per impulsar una campanya d'atracció de les dones cap a les organitzacions sindicals, el discurs sindical va virar parcialment començant a concebre les treballadores domèstiques com a membres del proletariat:

Las sirvientas, encarnecidas siempre por la humilde situación de criadas, trabajando como bestias de carga para hacer agradable la vida de los que están rodeados de abundancia a costa del esfuerzo de la clase trabajadora, también elevan su voz de proletarias y acuden a la organización a defender sus derechos.⁹⁸

Segons la premsa anarcosindicalista, la crida a l'organització del servei domèstic fou un èxit. A inicis de l'any 1936, les domèstiques barcelonines ja estaven constituïdes en la secció del servei domèstic dins del ram de l'alimentació, seguint la tradició de les cambres d'hotel. Un mes després es convocava una assemblea:

[...] convocamos una asamblea general de las trabajadoras sirvientas cuyos resultados han sido excelentes. A la hora anunciada las sirvientas acudieron en compacto bloque, a hacer acto de presencia, al llamamiento que sus hermanos de explotación les hacían. Llenas de entusiasmo y dispuestas a terminar con tanta explotación y tanto atropello. Las grandes salas del local pronto quedaron abarrotadas, y las compañeras hubieron de estacionarse en la escalera y así fueron ocupando el gran pasillo que da acceso a la misma hasta que esta gran masa humana llegó a la calle, donde quedó estacionada hasta que acabó el acto. Sin temor a equivocarnos, podemos asegurar que acudieron a la asamblea más de mil sirvientas.⁹⁹

97. *Solidaridad Obrera*, 14.2.1936, 1196, 4.

98. *Solidaridad Obrera*, 10.3.1936, 1219, 4.

99. *Solidaridad Obrera*, 3.3.1936, 1213, 1.

La implicació de les treballadores domèstiques en el sindicat incloïa assistir a reunions, acceptar càrrecs de responsabilitat i participar de les tasques sindicals. El sindicat es mostrava favorable a la seva incorporació i disposat a gestionar els conflictes i donar-los suport en l'organització:

Se pasa al nombramiento de la Junta y hace uso de la palabra la compañera Duran para decir que las compañeras que acepten cargos deben tener en cuenta que no queda cumplida la misión con aceptar, sino que se ha de acudir cada día al sindicato; que se ha de conocer la organización; que se ha de tener una voluntad de hierro y se ha de estar dispuesta a darlo todo por causa de los oprimidos. La compañera Duran dice: «Yo, que soy sirvienta, como vosotras, y como vosotras siento el peso de la explotación y la tiranía, os invito a que prosigáis el camino hoy emprendido, que, a pesar de ser escabroso, si sois consecuentes con vosotras mismas, os conducirá a vuestra total emancipación».¹⁰⁰

L'article signat pel dirigent anarquista Mariano R. Vázquez,¹⁰¹ «Iniciativas. Proemancipación de la obrera sirvienta», afirmava que havien existit uns quants intents durant els anys trenta d'enquadrar les treballadores domèstiques i explicava la manera com les treballadores domèstiques havien d'organitzar-se: havien de contactar amb el Sindicat Únic de l'Alimentació, fer-se el carnet de la CNT, entrar en contacte amb altres treballadores i reorganitzar la secció dedicada al servei domèstic:

Poneos en contacto con el sindicato en cuestión: adquirid el carnet; entablad relación con las demás afiliadas. Y, juntas, iniciad, con el apoyo del sindicato, la reorganización de vuestra sección [...]. Sin olvidar que el día que forméis sólida unión, podréis plantear reivindicaciones de inmediatez y vencer si seriamente os lo proponéis [...] se tiene que iniciar por vuestra parte, una extensa labor de captación y proselitismo, incitando a vuestras hermanas a la organización, productora de la unión y artífice de las victorias. Tan pronto seáis una cincuentena es necesario que se piense en alquilar un local donde podáis concentraros los domingos y las tardes que tengáis libres.¹⁰²

100. *Solidaridad Obrera*, 3.3.1936, 1213, 1.

101. Mariano Rodríguez Vázquez (1909-1939) conegut com a Marianet va ser un dirigent anarcosindicalista. Va començar a significar-se l'any 1931 al voltant del Sindicat de la Construcció de Barcelona organitzant el primer de maig juntament amb Joan García Oliver. Es va incorporar a la Junta de la CNT l'any 1934 i va assumir la Secretaria de la Federació Local dels Sindicats Únics de la CNT de Barcelona. Entre novembre de 1936 i juny de 1939 va ser secretari del Comitè General de la CNT. Des de l'exili a París, va intentar reorganitzar el Comitè Nacional de la CNT. Va morir a Marne (França) l'any 1939. Per una biografia: MARTÍNEZ DE SAS i PAGÈS (ed.), *Diccionario biográfico del movimiento obrer...*, 1193.

102. *Solidaridad Obrera*, 3.3.1936, 1213, 1.

El dirigent anarcosindicalista instava a organitzar classes educatives per instruir-se, d'acord amb la rellevància que el sindicalisme llibertari atorgava a l'educació i a la instrucció per millorar les condicions de vida de les classes populars:

Hay otro aspecto tanto o más importante: la adquisición de la cultura que no tiene la sirvienta en términos generales [...]. Conviene empezar a montar la escuela que las eduque en las primeras enseñanzas. Las que sepan leer podrían ir leyendo libros instructivos. Y las charlas y conferencias serían el complemento de esa labor tan útil como necesaria.¹⁰³

Per a l'anarquisme instruir les treballadores domèstiques era fonamental, ja que, tal com denunciaven a la premsa des de 1931, calia allunyar-les de les escoles i classes dominicals que diferents congregacions religioses havien creat per tal de formar-les:¹⁰⁴

Hablando de las escuelas dominicales para criadas de servicio y otras niñas [Escola dominical dels jesuïtes] se dice que los PP. de la Provincia de Castilla reúnen más de 3,000 muchachas; en Santiago, 200; en Salamanca, 400; en Barcelona dirigen 15 escuelas [...] se inferirá fácilmente que todos los centros docentes de la entidad a que nos hemos venido refiriendo no son sino la incubadora de los fanáticos de la fe, un seminario de espíritus maleados por la codicia dominadora.¹⁰⁵

Algunes dones militants sindicalistes¹⁰⁶ –que formarien part de l'embrió de Mujeres Libres– i escassos dirigents sindicalistes reconeixien la necessitat d'integrar les treballadores al sindicat de manera igualitària. Però la línia sindical concebia aquesta integració de manera subsidiària, i a les dones com a «auxiliars» dels militants, l'afiliació de les quals servia als propòsits d'ampliar la base de l'organització:

Ahora bien, los trabajadores que militan en la organización proletaria y luchan para romper el yugo de la explotación han de recibir con cariño a estas nobles compañeras dispuestas a prestarles su concurso generoso. Pero

103. *Solidaridad Obrera*, 3.3.1936, 1213, 1.

104. A Barcelona, durant el període estudiant, diferents ordes religiosos oferien formació a les treballadores domèstiques amb l'objectiu de garantir la competència laboral i les qualitats morals de les domèstiques. Per exemple, n'oferien la Hostería de Nuestra Señora del Sagrado Corazón, la Congregación de Madres de Desamparados, l'Instituto de Religiosas de María Inmaculada para el Servicio Doméstico, la Congregació dels Jesuïtes, l'Advocacia de la Divina Pastora o les Hermanas Carmelitas de la Caridad. BORRELL-CAIROL, «La feminización...», 28.

105. *Solidaridad Obrera*, 1.12.1931, 321, 1.

106. Lucía Sánchez Saornil, dirigent de Mujeres Libres, va publicar diferents articles a *Solidaridad Obrera* entre setembre-novembre de 1935 amb relació al paper i a la situació de la dona al sindicalisme. Una explicació del debat es pot trobar a: NASH, *Mujer y movimiento...*, 91-97; NÚÑEZ, *Trabajadoras...*, 651-655; VEGA, *Pioneras y revolucionarias...*, 121-123.

es necesario que lo hagamos dignamente; que al lado de esas compañeras desaparezca el hombre, ese hombre brutal que en este régimen maldito sólo ve en la mujer un instrumento de placer, para que en su lugar aparezca el compañero, el hermano que las trate con respeto y cariño. Si procedemos de esta forma conseguiremos la confianza de estas compañeras, y a la vez que las ayudamos en sus luchas encontraremos en ellas unas auxiliares, porque nuestra conducta noble hará de cada sirvienta una propagandista entusiasta de nuestras ideas.¹⁰⁷

Durant aquests mesos de productives convocatòries a afiliar-se i formar una secció del servei domèstic, també s'alertava de les temptatives i les estratègies de la burgesia d'organitzar-les. Entre aquestes estratègies destacava incrementar la remuneració de les domèstiques a canvi de no assistir al sindicat obrer:

Ha llegado a mis oídos que algunas «señoras» han aumentado el sueldo a sus criadas para que no vayan al sindicato; pero sabemos también que el número de afiliadas al mismo es cada día mayor.¹⁰⁸

A finals de març de 1936, la premsa llibertària valorava que la incorporació de les treballadores al sindicat havia estat exitosa, com també havia succeït en altres províncies a imatge del cas de Barcelona:

¡Sirvientas! ¡Trabajadoras todas del servicio doméstico! Salud [...]. Vuestra decisión y entusiasmo hacen temblar a vuestros tiranos y llenan de satisfacción a todas las sirvientas de España, Gijón, Logroño y otras provincias, que piden informes a vuestra organización para organizarse ellas también [...] ¡Sirvientas de toda España! Organizaos. Seguid el ejemplo de las sirvientas de Barcelona.¹⁰⁹

El maig de 1936 s'afirmava que es comptava amb «900 sirvientas agrupadas en el seno de la CNT»¹¹⁰ i es cridava a la resta de treballadores domèstiques perquè s'incorporessin a l'organització tot apel·lant la responsabilitat de les treballadores per millorar les seves condicions de treball i accedir a drets:

Desde cualquier punto de vista que se quiera considerar, la organización del servicio doméstico es una obra de alto humanismo que debe merecer el apoyo más generoso y espontáneo de todos los que se consideren dignos de la época que vivimos. La organización de las sirvientas viene a significar un jalón en el progreso de los pueblos; ello indica que la dignidad personal

107. *Solidaridad Obrera*, 10.3.1936, 1219, 4.

108. *Solidaridad Obrera*, 21.3.1936, 1229, 2.

109. *Solidaridad Obrera*, 31.3.1936, 1237, 8.

110. *Solidaridad Obrera*, 27.5.1936, 1285, 4.

y la responsabilidad social de estas laboriosas hijas del pueblo que han desarrollado hasta tal punto que ya constituyen individual y socialmente un nuevo núcleo societario consciente de sus derechos.¹¹¹

L'organització Mujeres Libres defensava la necessitat que les treballadores domèstiques s'organitzessin i apel·lava l'aprenentatge com a instrument per dignificar les seves condicions de treball. Per a Mujeres Libres tant l'aprenentatge de la professió com l'organització eren els mecanismes necessaris perquè les treballadores domèstiques poguessin transitar de la situació de servitud a la d'obreres:

Nos llegan unas cartas de mujeres [...] estas cartas procedentes de muchachas del servicio que nos piden ayuda para su nueva orientación. Como creemos que entre todas las clases de mujeres más o menos esclavizadas éstas son las de más triste situación, acogemos con el mayor interés su llamamiento. Urge la sustitución de la clásica sirvienta –sin personalidad, sin derechos, sin dignidad de persona libre– por la obrera del hogar, mujer de carne y hueso, con unas obligaciones definidas y remuneradas y dueña de una parte de sus horas, de su vida [...]. Para llegar a esto tiene que perfeccionar sus organizaciones [...] y hacer de ellas no solo un órgano de lucha, sino también una escuela profesional del hogar tan eficaz y bien organizada como las que existen en Inglaterra y Estados Unidos, en los países civilizados. Sólo con el período de aprendizaje que tiene todo oficio la sirvienta se convertirá en obrera.¹¹²

Les treballadores també demanaven que s'aproveessin unes bases de treball com a instrument de negociació per poder millorar les seves condicions de treball. Finalment, la CNT i la UGT van aprovar unes bases del treball del sector el juliol de 1936.¹¹³

Son muchas las cartas que recibimos pidiéndonos bases de la Sección Servicio Doméstico. Comoquiera que tenemos un trabajo agobiador, que no nos deja tiempo para dar satisfacción a cuantos Sindicatos se dirigen a nosotros en este sentido, damos por contestadas todas las cartas que hemos

111. *Solidaridad Obrera*, 27.5.1936, 1285, 4.

112. *Mujeres Libres*, 3.7.1936, 15.

113. Les bases del treball adoptades pels Jurats Mixtos estaven subordinades a les lleis, decrets i ordres ministerials i prevalien sobre els contractes col·lectius i individuals de treball. Quan s'adoptava una base es publicava oficialment. En el cas del servei domèstic no tenim constància que es publicués cap base de treball. La UGT i la CNT van pactar el juliol de 1936 unes bases de treball que no van ser reconegudes per la patronal ni publicades per les autoritats, però ens mostren la voluntat del sindicalisme de regular les condicions del sector i van ser utilitzades per treballadores domèstiques davant dels tribunals industrials. Hem localitzat informació del contingut i una reproducció d'aquestes a l'Arxiu del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, fons de Tribunals Industrials. BORRELL-CAIROL, «La precarización del servicio...», 121-126.

recibido pidiéndonos bases de la Sección Servicio Doméstico, por mediación de esta nota.¹¹⁴

Paradoxalment, l'obrerisme continuava tenint un discurs ambivalent i expressava la seva voluntat d'obtenir una ocupació a la indústria per a les treballadores domèstiques. Semblava que el discurs sindical prioritzava desplaçar les domèstiques cap a sectors industrials amb millors condicions de treball. Es continuava, doncs, projectant una imatge del servei domèstic com una ocupació allunyada d'una «autèntica» relació laboral:

El sindicato único de la alimentación, en un esfuerzo encomiable, trata de canalizar las muchachas del servicio al trabajo industrial [...] porque nuestro deseo, nuestro gran deseo, sería poder darles un empleo en la industria a todas las compañeras que pertenecen al servicio doméstico y arrojar de esta manera y de una vez para siempre, este lastre que durante tantos años han arrastrado las sociedades para su mayor vergüenza.¹¹⁵

El sindicat cenetista va denunciar les intencions de la burgesia d'allunyar les treballadores domèstiques del sindicalisme obrer. Efectivament, la burgesia barcelonina, amoïnada pel perill de la incorporació d'aquestes treballadores en les associacions obreres, havia instaurat premis a la fidelitat premiant les treballadores domèstiques en funció de l'antiguitat i la bona conducta. D'aquesta manera, les classes benestants intentaven fidelitzar el servei domèstic i alhora intentar que es mantinguessin enquadrades en organitzacions de caràcter mixt, aspectes tots ells denunciats pel sindicalisme obrer:

Esta comisión reorganizadora, velando por los intereses de las trabajadoras del servicio doméstico, enterada de que en la calle Duque de la Victoria determinada entidad organizaba a las trabajadoras sirvientas, sin pérdida de tiempo nos personamos en dicho local, de donde salimos indignados. Otro centro de explotación se ha abierto para las trabajadoras sirvientas con el título «Unión Católica de Asistencia Doméstica». ¡Qué sarcasmo! [...] La clase burguesa, tan desaprensiva como los que componen la antedicha Unión Católica de Asistencia Doméstica, prepara un complot a las trabajadoras sirvientas. Unas cuantas señoras apostólicas, romanas y etc. se comprometen a admitir en sus casas a sirvientas que tengan buenos informes y que los domingos abandonen la cama una hora antes que de costumbre para cumplir con los deberes cristianos [...] ¡No os dejéis engañar! [...] El sindicato de la alimentación os espera.¹¹⁶

114. *Solidaridad Obrera*, 22.4.1936, 1256, 3.

115. *Solidaridad Obrera*, 21.7.1937, 1646, 8.

116. *Solidaridad Obrera*, 12.2.1938, 1194, 4.

En definitiva, als anys trenta, l'anarquisme i el socialisme, en els territoris on tenia més implementació, van intentar atraure les treballadores domèstiques cap al sindicat. La voluntat d'incrementar les bases socials de la CNT i d'incorporar sectors poc atesos tradicionalment va afavorir aquest canvi de política. El discurs sindical no estava, tanmateix, exempt d'ambigüitat. D'una banda, van denunciar amb més intensitat les males condicions de treball del sector i se les va cridar a incorporar-se a l'organització. Però, de l'altra, es feia en termes paternalistes o amb l'expectativa de traslladar-les cap al sector industrial per tal de millorar la seva situació laboral. En qualsevol cas, a Barcelona durant el període republicà, la CNT va intentar incorporar les treballadores domèstiques a la seva organització. També ho va fer el socialisme en aquells territoris on tenia una implementació més gran. La dictadura franquista va retornar el sector domèstic a la situació anterior a 1931 i el sector va quedar desregulat.

Conclusions

Des de finals del segle XIX i les primeres dècades del segle XX, d'acord amb la línia internacional, el sindicalisme anarquista i socialista va aprovar en els seus congressos la necessitat d'integrar les treballadores en les organitzacions sindicals.

Ara bé, l'obrerisme identificava com a treballadores les dones que s'ocupaven essencialment en el treball fabril i, per tant, aquestes van ser cridades a incorporar-se en les organitzacions obreres. Així i tot, també es va convocar dones ocupades en el camp, la pesca o, a mesura que avançava el segle XX, en les noves professions vinculades al sector serveis (comerç, oficines). Per contra, les dones ocupades en el servei domèstic no eren considerades com a treballadores ni partícips de la classe obrera, i conseqüentment fins als inicis de la república no es va dur a terme cap campanya per atreure-les vers el sindicalisme. Es compartia amb legisladors, reformadors socials i burgesia la concepció de les treballadores domèstiques com a serventes i allunyades d'una «autèntica» relació laboral.

La premsa alertava del temor de la burgesia que el sector s'organitzés tal com estava succeint en altres països i, des del catolicisme social, s'instava a crear organitzacions mixtes que agrupessin mestresses de casa i treballadores domèstiques per tal d'allunyar-les del sindicalisme obrerista. Les dones ocupades en el servei domèstic van participar en els escassos intents de crear organitzacions autònomes de treballadores i en les mobilitzacions que es van succeir durant aquestes dècades. No obstant, no van ser convocades a participar en les organitzacions de classe.

La conjuntura republicana fou favorable a la integració del sector domèstic a les organitzacions sindicals, que apostaven, especialment l'anarcosindicalisme, per ampliar la seva base social amb sectors de les classes populars tradicionalment poc atesos per l'obrerisme. Durant els anys trenta, el servei domèstic va entrar, així, en les agendes sindicals: es van denunciar les condicions del treball domèstic, l'exclusió de la legislació laboral i se'l va exhortar a integrar-se als sindicats. Tanmateix, els discursos que pretenien atraure'l encara reflectien una certa ambigüitat: mentre se'l convidava a organitzar-se com una secció dins del sindicalisme, no se'l percebia com un «autèntic» treball i s'insistia a desplaçar les serventes cap a una ocupa-

ció industrial. Així i tot, les treballadores es van mostrar disposades a organitzar-se dins les organitzacions sindicals, qüestionant així la seva presumpta docilitat i el seu apoliticisme. Les temptatives de crear una secció sindical no van arribar a consolidar-se i la seva participació en el sindicalisme no va aconseguir produir canvis significatius en el conjunt del sector que, inclús durant la república, va mantenir unes precàries condicions de treball que evidenciaven la poca atenció rebuda en les mobilitzacions sindicals.